

НАЦИОНАЛНО ПИТАЊЕ КАО УСТАВНО ПИТАЊЕ У СХВАТАЊИМА д-ра СИМЕ МАРКОВИЋА

I

У националним сукобима, који су после доношења Видовданског устава настали у Југославији, КПЈ је, у складу са програмским начелима Вуковарског конгреса, заузела у току 1922. овакав став:

1. Срби, Хрвати и Словенци су три племена једнога народа.
2. Због тога, сукоб између Хрватског блока и владајућег режима, који се манифестује као политички конфликт, није национални сукоб, већ конфликт хрватске и српске буржоазије, „конкурентски сукоб развијенијег, напредног и концентрисаног хрватског капитала и слабијег српског капитала“.¹
3. Иако радничка класа нема никаквог интереса да учествује у овом спору, она треба, да би се очувало народно јединство, да се бори за укидање владајућег режима као и свих изнимних мера и закона, за ревизију Устава и нове изборе.

Међутим, крајем 1922. и почетком 1923, до маја месеца, док је сукоб између Хрватског блока и режима владајуће српске буржоазије узимао све више маха, јављали су се у партијској публицистици, у чланцима посвећеним овом питању, нови тонови:

Иако се суштина српско-хрватског спора, односно сада већ много ширег сукоба српске, на једној, и хрватске и словеначке буржоазије, којој су се придружили и муслимански бегови, на другој страни, и даље сводила на конкурентску борбу племенских буржоазија² око политичке превласти и монопола у економској експлоатацији земље, ово класно супарништво ипак добија нов идеолошко-политички третман: признаје се као национални, или племенски, сукоб, а расириваће национализма и шовинизма оцењује као једна од битних карактеристика периода.

Идеја о народном јединству још није напуштена, иако је на I земаљској конференцији КПЈ, одржаној јула 1922. године, у резолуцији о политичкој ситуацији и задаћама КПЈ, чији је аутор био

¹ *Borba* (Зарпеб) 23. III 1922, Ђуро Свјичић, *У чему је хрватски problem.*

² Или, у варијанти Трише Кацлеровића, „разних покрајинских племенских центара“. (*Радник* 25. II 1923, 1: *Карактеристика ситуације у Југославији*).

Сима Марковић, окарактерисана као „маска српског империјализма“.³ Нови став — право радног народа на самоопредељење са пуним унутрашњим слободама, ако није представљао корекцију претходног — о потреби очувања народног јединства, био је знак извесног напретка у разумевању онога што се збивало на фронту националних сукоба.

Срби, Хрвати и Словенци и даље су третирани као три племена једног народа, а ревизија Устава задржала је смисао једног од основних политичких задатака Партије.

Када је на Другој земаљској конференцији КПЈ, маја 1923, донета одлука о отварању дискусије о националном питању, да би се „национални и племенски проблем“ што свестраније проучио, те извели „практични закључци за став пролетаријата“, то је значило почетак новог поглавља у еволуцији погледа југословенских комуниста на национални проблем Југославије.

II

Септембра месеца 1923. у земљи се појавила књига Симе Марковића *Национално питање у светлости марксизма*. С том књигом Сима Марковић је ушао у већ отворену расправу. Књига је писана у току 1922, дакле доста пре него што је национално питање добило карактер тако озбиљног и актуелног политичког питања за КПЈ као што је то био случај у 1923. години, али је одмах пробудила живу полемику изазивајући у Партији конфронтирање углавном два супротна гледишта.

Прва и основна теза Симе Марковића из оквира његових схватања националног питања у Југославији садржала је тврђење, теоријски и историјски документовано, да Срби, Хрвати и Словенци представљају три посебне нације.⁴ Тиме је, и то је његова највећа заслуга у овој области, срушио мит о трима племенима једног народа. На основу овог закључка уследио је други: да је идеја „народног јединства“ израз империјалистичких, хегемонистичких тежњи српске буржоазије, да је „српска теорија о народном јединству Срба, Хрвата и Словенаца само маска српског империјализма“.⁵

У овим двома тачкама, дакле, Сима Марковић је превазишао дотадашње погрешне ставове на којима је КПЈ раније градила свој програм у области националног питања. У овим двома тачкама Сима Марковић је остао, углавном, на позицијама, односно на схватањима која је КПЈ, као што смо видели, заступала до отварања дискусије о националном питању, маја 1923. године.

Анализирајући узроке националних сукоба у земљи Сима Марковић је дошао до закључка да је суштина националних борби у Југославији економско-класног карактера, односно — да је конкурентска борба националних буржоазија главни покретач националних борби, и да кључ за решење националног питања, под извесним условима, лежи у промени Устава.

Од свих ових основних теза најжешћој критици од стране југословенских комуниста, а нарочито Коминтерне, био је изложен став о „свођењу националног питања на уставно питање“.

³ Архив радничког покрета Југославије (АРПЈ), фонд Коминтерне, 1922/16—11.

⁴ Др Сима Марковић, *Национално питање у светлости марксизма*, Београд, изд. Графичког института „Народна мисао“, 1923, 107.

⁵ Исто, 117.

Да бисмо могли оценити оправданост или неоправданост ове критике, потпуна или делимична, односно реалност или илузорност овог схватања, требало би, чини нам се, поћи од овог питања:

Које су биле идеолошко-политичке претпоставке Симе Марковића у третирању националног питања као уставног?

III

Одмах на почетку треба рећи две битне ствари: прво, да је Сима Марковић своје „уставно питање“ поставио као питање тактике, а не као питање принципа, као питање избора најцелисходнијих политичких средстава борбе пролетаријата у буржоаској држави у конкретној политичкој ситуацији и, друго, да Сима Марковић национално питање никада није идентификовао са уставним питањем, односно, он га је сводио на уставно питање само „под одређеним условима“, у „одређеној ситуацији“, у „специјалним приликама“, али задржавајући увек једну озбиљну ограду: „Несумњиво је — каже С. Марковић — да ће тек социјализам учинити крај националним борбама и васпоставити пуну хармонију међу народима. Несумњиво је да ће тек социјализам донети потпуно решење националног питања, јер решење социјалног питања у социјалистичком смислу садржи већ у себи решење националног питања [...]“⁶

Наставак овог цитата значиће и основну идеолошку полазну тачку Симе Марковића у његовом третирању националног питања као уставног:

„Али би сасвим погрешна тактика била, кад би се социјалисти, док су принуђени да живе у капиталистичком друштву, дезинтересовали за национално питање, и потиштене нације, које вапију за слободом од империјалистичког ропства, упућивале на — стрпљење док не дође социјализам. Јер се национално питање неодољиво поставља и категорички тражи, па и налази — и ако не увек у свој потпуности — своје решење и у оквирима капиталистичког друштва. Радничка класа не може и не сме бити равнодушна према томе, како ће се још данас решити национално питање. Зато она својом активном политиком мора утицати на решење тога питања у правцу својих класних интереса.“⁷

Значи став о могућности решавања националног питања и у капиталистичком друштву био је један од основних идеолошко-политичких ослонаца Симе Марковића у постављању теорије „уставног пута“ решавања националног питања у Југославији. У својој књизи он се позвао на познату Лењинову полемику са Розом Луксенбург (Rosa Luxemburg) и Панекуком (Anton Pannekoek), који су сматрали да је решавање националног питања у капитализму утопија. „Лењин је потпуно обеснажио аргументацију која је навођена у прилог овог схватања — каже Сима Марковић. — Он је, поред теоријских разлога, указивао и на познати случај оцепљења Норвешке од Шведске, 1905 године, који очигледно показује да се право самоопредељења народа може остварити и у капиталистичком друштву, и то чак и без рата и без револуције, мирним путем.“⁸

⁶ Исто, 56—57.

⁷ Исто, 57.

⁸ Исто, 55.

Друга битна полазна тачка Симе Марковића била је: оцена политичке ситуације у земљи и у свету, или, како он сам каже, „процена опште историјске ситуације у датом конкретном случају“. У оквире ове процене Симе Марковића ушло је и мишљење да политичка ситуација у Југославији није непосредно револуционарна, да ситуација на Балкану није „еминентно“ револуционарна и да зато решавање националних проблема не треба везивати за перспективу револуције, већ да се у „конкретној историјској ситуацији“ треба борити одговарајућим средствима за решење националног питања, не чекајући „стрпљиво“ социјализам. Истина, Сима Марковић то не каже тако директно (ни у првој, а ни у другој својој књизи која је изишла децембра исте године — *Уставно питање и радничка класа*), али његова полемика у Коминтерни, априла 1925. године, јасно говори о томе да он у то време, 1923—1925. године, није видео пред собом блиску перспективу револуције. Напротив, он је тврдио да је „реакција за моменат однела победу на Балкану“, да се „буржоазија на Балкану оснажила“, да се „размер снага померио на Балкану у корист буржоазије“ итд., те да је „глупост говорити о еминентно револуционарној ситуацији у Југославији“, на Балкану и у Европи.⁹

Конкретна политичка ситуација у земљи — претеће мере национализма и шовинизма, те историјско искуство неких радничких покрета (Чешке и Немачке, на пример) навели су Симу Марковића на закључак: „Искуство нам показује да и радничка класа у извесним приликама неодољиво podleже националистичкој борби, и да интернационални социјализам почиње у јакој мери да осваја пролетаријат тек кад се у њему изживи национализам. (У свима таквим случајевима дужност је авангарде пролетаријата да пропагандом, агитацијом и акцијама скрати тај период преживљавања национализма од стране радничке класе, и да је путем непомирљиве класне борбе уздигне на висину интернационалног сазнања и интернационалне класне солидарности.)“¹⁰ Због тога је Сима Марковић сматрао да ће извесним, релативним, решавањем националног питања у оквирима постојећег друштвеног поретка бити „створени потребни услови за национални мир у земљи“, да ће „груписање по нацијама постати беспредметно“, а „класна борба добити слободно поље“. „Тако би се убрзало класно диференцирање у оквиру сваке нације — мислио је Сима Марковић — и омогућило би се брже ослобођење сељачких и радничких маса од утицаја буржоаске идеологије уопште, а нарочито од национализма и клерикализма.“¹¹

При формирању своје концепције уставног решавања националног питања у Југославији Сима Марковић је полазио од реалности која се називала југословенска држава и своја решења смеистио је у њене оквире. Иако он на Југославију и њене границе није, у ствари, гледао као на неко апсолутно статично, заувек дато стање — а то доказује његов став о праву нација на самоопредељење, тј.

⁹ *Komunistička internacionala o Komunističkoj partiji Jugoslavije*, izd. komunističke partije Jugoslavije, 1925, 66.

¹⁰ С. Марковић, *Национално питање*, 35. — „Националне борбе, каже на истом месту Сима Марковић, одвлаче пажњу пролетаријата са социјалних, класних питања на „општа“ национална питања, која буржоазија стално искоришћује да би пролетаријат задржала у духовном ропству [. . .]“.

¹¹ Исто, 123.

право на самосталну државну егзистенцију, као и његово гледиште на решење македонског питања у оквиру Балканске федерације — он је, за своје привремено, непотпуно решење националног питања узео постојеће државно стање, односно дате државне границе, као једну премису, један од услова могућег уставног разрешавања националних противречности земље (изражавање жеље за остајањем у границама државе СХС). Осим тога, Сима Марковић је, иако је Југославију сматрао продуктом рата, ипак уједињење оцењивао као „један прогресивни историјски чин“.¹² Због тога, као и због потискивања у други план, чак привременог занемаривања идеје о Балканској социјалистичкој федерацији као битном услову радикалног и трајног решења националног питања у Југославији и на Балкану уопште, овај став Симе Марковића био је подвргнут оштрој критици, јер је за Комунистичку интернационалу (КИ) представљао санкционисање „реакционарних“ одлука версаљског мира.

У области актуелних идеолошко-политичких концепција о решавању националне кризе у земљи владајуће место у то време имала је идеја о ревизији реакционарног Видовданског устава. И то како међу представницима опозиционих грађанских партија тако и у самој КПЈ.

Логичка консеквенца става: да је он, Устав, озаконио хегемонизам српске буржоазије и неравноправност осталих народа, односно централистичко државно уређење, била је: променити Устав, ревидирати га и у његову основу утиснути принцип равноправности и суверености свих народа Југославије. Сасвим свесно, Сима Марковић је прихватио овај став који је за њега значио пре свега то да се већина у земљи, тиме што је излаз и солуцију за ликвидирање националних спорова видела у ревизији Устава — изјаснила за останак у границама државе СХС.

Концепција „уставног питања“ коју је Сима Марковић изградио на темељу свих наведених (а вероватно и још неких) идеолошко-политичких поставки и схватања почивала је и на извесним општим политичким начелима на којима су почивали тадашњи захтеви за ревизијом Устава. Ова начела су, по Сими Марковићу, представљала основне услове за решавање националног питања уставним путем.

Полазна тачка за уставни третман националног питања била је, као што је већ поменуто, захтев Хрвата и Словенаца за право на самоопредељење у оквиру постојеће државне заједнице.

Први услов, пак, за опстанак државне заједнице јесте п у н а политичка демократија, тј. демократска република, као највиша форма буржоаске државе.¹³

Други услов — признање неограниченог права самоопредељења до отцепљења, тј. права на самосталну државну егзистенцију.¹⁴

Под претпоставком да се ови услови испуне и „Хрвати и Словенци остану при својој жељи за одржањем данашње државне целине, поставља се питање: Како треба регулисати унутрашње односе између Срба, Хрвата и Словенаца у заједничкој држави?“ — „Решење националног питања“ — одговара Сима Марковић — „своди се, у о в о м с л у ч а ј у (за сада), на питање унутрашњег уређења државе, на уставно питање.“¹⁵

¹² Др Сима Марковић, *Уставно питање и радничка класа*, Београд 1923.

¹³ Исто, 22.

¹⁴ С. Марковић, *Национално питање*, 118.

¹⁵ Исто, 118—119.

(Анализирајући постојећа основна гледишта на облик унутрашњег државног уређења: централизам, федерализам и аутономизам, сам Сима Марковић се одлучио за покрајинске аутономије. Али како ово питање већ излази из предвиђених оквира теме, рећи ћемо само то да је његово изјашњавање за аутономизам, за покрајинске аутономије било такође изложено критици, и то са становишта федерализма, као државног уређења које прихвата пролетаријат и које највише одговара његовим интересима. Међутим, по садржају који Сима Марковић даје својим аутономијама, врло је тешко установити неке дубоке принципијелне разлике између његовог аутономизма и федерализма његових критичара, поготову што је та критика била врло апстрактна, што није супротстављала никаква друга начела концепције Симе Марковића.)

Овим кратким излагањем дате су, углавном, основне компоненте схватања Симе Марковића националног питања као уставног.

IV

Први критичар ставова Симе Марковића после појаве његове књиге *Национално питање у светлости марксизма* био је, међу југословенским комунистима, Антон Цилига, који се, под псеудонимом Мбт, јавио са неколико чланака у листу *Борба*, сипајући у прегрштима критику и на рачун Симе Марковића и на рачун Марковићевог критичара Ђуре Цвијића. Како је ова критика и сувише некоректна, или, да се послужим речима Ђуре Цвијића — пуна „нелојалности и подваљивања”, а директно се и не односи на питање које се разматра, то ћемо је у овом случају занемарити као критику недовољно вредну пажње.

Прва озбиљна критика потекла је из пера Ђуре Цвијића, који је, одговарајући Цилиги, истакао два основна начела добре и корисне критике: објективност и лојалност, без обзира на разлике у гледиштима.

Но пре него што изложимо његова и остала критичка мишљења, морамо напоменути да је међу учесницима у дискусији о националном питању у Југославији од истакнутих југословенских комуниста имао готово идентична гледишта са Симом Марковићем једино Филип Филиповић.

У *Ударнику* од 21. октобра 1923. године Филип Филиповић је писао: „Према томе ми смо обавезни као једна марксистичка партија да насупрот хегемонизму српске буржоазије истакнемо неограничено право самоопредељења народа. Али с обзиром на околност да ни међу Хрватима ни међу Словенцима нема ни једне политичке групе која би била за отцепљење, а сем тога с обзиром на савремене конкретне прилике ми треба да истакнемо као наш практични актуелни захтев: систем најширих покрајинских аутономија, чије би границе и надлежности одредила народна воља, изражена слободним гласањем на основу економских, географских прилика и националних односа [...]. Имајући све то у виду, ми се морамо борити и залагати за ревиизију устава у циљу завојевања широког аутономистичког државног уређења, јер смо свесни да ће се при таквом државном уређењу националне борбе свести на најмању меру, да би класна борба добила широко, слободно поље, да би се убрзало класно диференцирање, омогућујући интензиван развитак продуктивних снага и створили најповољнији услови за вођење међународне борбе у циљу остварења социјализма. То би била прва етапа на нашем путу за остварење

братског Савеза Балканских радничко-сељачких република који би тек био у стању да пружи национални мир балканским и подунавским народима.”

У тренутку, дакле, када се Ђура Цвијић појавио са својом критиком у дискусији о националном питању су се већ била, како сам Цвијић каже, искристалисала два дијаметрално супротна гледишта: једно је било гледиште Ђуре Цвијића, Трише Кацлеровића, Аугуста Цесарца, Косте Новаковића, Рајка Јовановића и Моше Пијаде, а друго — Симе Марковића и Филипа Филиповића.

Поред Ђуре Цвијића и већ поменутог Цилиге, схватања Симе Марковића критиковали су Коста Новаковић, Рајко Јовановић и др.

Основна неслагања су се кретала око оцене политичке ситуације, око метода решавања националног питања — ревизија Устава или радничко-сељачке владе, око питања аутономије и федерације, око схватања о незавршеној буржоаскодемократској револуцији, око питања јединственог фронта радника и сељака и око македонског питања.

Прве две разлике су најтешње везане за постављено питање, па ћемо се на њима кратко и задржати.

Већина критичара Симе Марковића — Рајко Јовановић, Коста Новаковић — сматрала је да је основно обележје епохе (Р. Ј.), односно периода (К. Н.), његова револуционарност (Р. Ј.)¹⁶, односно „предреволуционарност” (К. Н.).¹⁷ Због тога се решење националног питања, кажу они, не може сводити на ревизију Устава, већ се методи борбе морају прилагодити актуелној политичкој ситуацији. Значи, решење националног питања не треба тражити у оквирима постојећег друштвеног поретка и путем ревизије Устава, већ у борби за стварање јединственог фронта радника и сељака за образовање радничко-сељачких влада. (Гледишта Ђуре Цвијића се у неким тачкама нису слагала потпуно са гледиштима Косте Новаковића и Рајка Јовановића, на пример у оцени политичке ситуације, коју он анализира не са становишта да ли је она револуционарна или предреволуционарна, већ да ли се креће у правцу све веће демократизације политичког живота или у супротном, као и у питању ревизије Устава, у чему је врло конфузан: он је прво одбацио — ревизију Устава, — као пут решења националног питања, да је одмах затим у нешто измењеној формулацији поново уводи у свој национални програм. Али је зато његов став о јединственом фронту радника и сељака и радничко-сељачким владама идентичан са ставовима осталих критичара.

У суштини, ове разлике су настале на једној другој разлици која је била посебне, али ипак политичке природе: на спремности или неспремности појединих југословенских комуниста да критички или некритички усвајају ставове и пароле Коминтерне и да их сматрају или не обавезним руководећим начелима свога политичког деловања и своје политичке свести.

Пошто је III конгрес Коминтерне 1922. прокламовао паролу радничко-сељачких влада, а стварање јединственог фронта радника и сељака поставио као најактуелнији задатак комунистичких партија, то су и ова парола и овај задатак били дисциплиновано прихваћени

¹⁶ Борба (Београд) 3, октобар 1923, 116—122, Рајко Јовановић, Поводом књиге др. С. Марковића о националном питању.

¹⁷ Радник (Београд) 28. X 1923, 4, Коста Новаковић, Национално питање у Југославији — Аутономија или федерација.

¹⁸ Борба (Зарепб) 15. XI 1923, 5, Ђуро Свјијић, У чему је суштина спора.

од већине партија. Међутим, индивидуалисти у Партији, ако се тако може рећи, одбијали су њихово прихватање без поговора, испољавајући тежњу за самосталним оцењивањем објективних услова на основу којих треба одредити политичку тактику и програм своје партије.

Сима Марковић, бранећи принципијелни став о могућностима решења националног питања у буржоаском друштву и одбијајући да призна да је револуционарност основна карактеристика актуелне политичке ситуације, одбацивао је идеју о радничко-сељачким владама која је одлагала решења националног питања јер га је условљавала променом друштвеног поретка.

Међутим, ако је Сима Марковић био у праву када је овај став и ову оцену одбацивао, он није био у праву када је са паролом радничко-сељачке владе одбио и тезу о јединственом фронту радника и сељака. Пропустивши да у својој књизи *Национално питање у светлости марксизма* објасни на који ће се начин и да ли сама или у савезништву са угњетеним народима радничка класа борити за решење националног питања, он је у одговору својим критичарима покушао да ту грешку исправи. „Наша је дужност — писао је у одговору Ђури Цвијићу — да стално наглашавамо да се национално питање може решити и у капиталистичком режиму... да бисмо могли још данас увући и све угњетене нације у борбу против српског империјализма, за решење свих сметњи на путу националног мира. Тако схваћена, борба за решење националног питања постаје саставни део актуелне класне борбе: широки покрет маса угњетених нација представљају богат резервоар из којег радничка класа може црпсти снагу за револуционарну борбу против капитализма.”¹⁹ Исту тезу он понавља и у одговору Кости Новаковићу²⁰, и још на неколико места у одговору Ђури Цвијићу.

Па ипак, ове његове допуне нису постале саставни део његове концепције, нису добиле форму теоријског става ни снагу идеолошке чињенице. Оне су се изгубиле иза његовог основног и у *Националном питању у светлости марксизма* јасно формулисаног схватања о двема фазама борбе — националној а затим класној, док је питање савезника радничке класе у националној и класној борби, питање јединственог фронта радника, сељака и угњетених народа остало неразрађено.

Међутим, ни критички ставови југословенских комуниста нису у то време још били довољно формиран; били су помало половични, недоследни, конфузни, јер су представљали напор носилаца критике да се, с једне стране, ослободе до јуче сличних, ако не и истоветних, гледишта с онима које је заступао Сима Марковић, а, с друге, да усвоје гледишта Коминтерне, која су била нова, суштински различита од дотадашњих.

Критика представника Коминтерне била је, пак, критика већ јасно дефинисаних и бескомпромисних ставова.

V

Супротности у схватањима националног питања у југословенској КП, а затим и око сељачког и синдикалног, нису се ублажиле ни после дискусије, ни после III земаљске конференције КПЈ. Напротив, сукоб између две групе у Партији постајао је све оштрији, тако

¹⁹ С. Марковић, *Уставно питање*, 45.

²⁰ Исто, 38.

да је руководство КПЈ у 1925. години најзад затражило интервенцију Коминтерне. Егзекутива Коминтерне се прихватила „арбитраже” и 21. марта 1925. изабрала „комисију за југословенско питање”, која је на пленарној седници Егзекутиве 6. априла поднела реферат о „положају у југословенској партији и о раду комисије”. После реферата, усвојена је Резолуција Егзекутиве Комунистичке интернационале о „југословенском питању”.

Централно питање у дискусији, у изабраној комисији КИ, била су схватања Симе Марковића, а затим и Животе Милојковића, као представника опозиције у Партији, а и донета Резолуција је, у суштини, садржала идеолошко-политичке антиномије ових схватања. У дискусији су учествовали Димитров (Бугарска), Мануилски (СССР), Скрипник (Украјина), Коларов (Бугарска), Стаљин и Зиновјев (СССР).²¹

Заједничко свим негативним оценама схватања Симе Марковића да се национално питање своди, у „извесном случају”, на уставно је следеће:

— прво, неслагање у оцени политичке ситуације, за коју смо видели да је представљала једну од полазних тачака Симе Марковића у конституисању његовог става о потреби и могућности решавања националног питања у постојећем друштвеном систему; док је Сима Марковић тврдио да се положај у Југославији не разликује од положаја у Европи (где се развија процес капиталистичке стабилизације), и да се југословенска буржоазија учврстила, представници КИ су, напротив, били категорични у оцени да је ситуација на Балкану револуционарна (Димитров, Мануилски, Скрипник)²²;

— друго, Сима Марковић решење националног питања не везује са револуционарним перспективама на Балкану (Мануилски)²³, односно за револуцију: „он одваја национално питање од општег питања револуције” (Стаљин)²⁴;

— треће, Сима Марковић погрешно полази од претпоставке да све нације желе да заједнички живе у једној држави (Мануилски, Скрипник)²⁵;

— четврто, Сима Марковић греша кад мисли да је могуће релативно решење националног питања и у оквирима буржоаске демократије; то што је Лењин наводио пример одвајања Норвешке од Шведске као доказ такве једне могућности, за представнике КИ „није никакво правило него изузетак” (Мануилски, Стаљин)²⁶; и

— пето, Сима Марковић је погрешно што је стварање Југославије сматрао „прогресивним историским фактом” (Коларов).²⁷

Иако је Сима Марковић пружио врло енергичан отпор критици чланова комисије Коминтерне, он је, ипак, под притиском те дискусије, а вероватно и неких других разлога, напустио неке своје ставове, чему може служити као доказ Резолуција о националном питању III конгреса КПЈ, чији је аутор управо био Сима Марковић. Па ипак, мишљење да је Сима Марковић имао у националном пита-

²¹ Вид. *Комунистичка интернационала о Комунистичкој партији Југославије*, изд. Комунистичке партије Југославије, 1925.

²² Исто, 6—7, 10, 15.

²³ Исто, 11.

²⁴ Исто, 89, 32.

²⁵ Исто, 12, 17—18.

²⁶ Исто, 13, 35.

²⁷ Исто, 27.

њу неправилна, опортунистичка, реформистичка итд. схватања живе и данас. Зато, и под условом да је он стварно напустио нека своја гледишта, поставља се питање да ли је његова теорија националног питања као уставног била тако погрешна, нереална и реформистичка?

VI

Своју теорију, ако може тако да се каже, националног питања као уставног Сима Марковић је формирао, као што је речено, у току 1922 (и 1923) године. Основне карактеристике друштвено-политичког положаја Југославије, за које мислим да су могле бити извор претпоставки С. Марковића о могућностима и потреби да се национално питање решава, иако не потпуно, иако не дефинитивно, уставним путем биле су, углавном ове:

— И поред економске и повремених политичких криза, постало је све очигледније да капитализам и у Југославији, и у свету, доживљава привремену стабилизацију, а показала се као тачна и Лењина теза о наступању „осеке револуције”. Због таквих промена било је нужно да КПЈ изграђује нову политичку стратегију и нову тактику.

— После Обзране, Закона о заштити државе, изгласавања Видованског устава и доношења других демократских мера и закона било је очигледно да се демократски садржај југословенског политичког режима све више дегенерише и иде у правцу своје супротности. Борба за пуну политичку демократију, у таквој ситуацији, постављала се исто тако као политички императив, као и борба за ревизију Устава, односно решење националног спора у земљи.

— Привредне тешкоће земље нагониле су капиталисте на безобзирну експлоатацију радничке класе: продужавање радног времена, смањење наднице, погоршавање радних услова, одбацивање тарифних и колективних уговора итд. — На офанзиву капитала требало је одговорити офанзивом радничке класе. Зато је, пак, било неопходно концентрисати све снаге на економску и класну борбу, а предуслов успешне борбе било је јединство радничке класе. Национализам и националне борбе, као нове појаве на политичкој поозрици Југославије, претиле су, међутим, да разједине радничку класу, те ослабе њено класно јединство и њен борбени фронт. КПЈ је увиђала да се неутралисање утицаја буржоаске националистичке идеологије може вршити само политичком антиакцијом и појачаном класном борбом.

— Хегемонистичке аспирације српске буржоазије, изражене кроз централистички Устав, изазвале су отпор националних буржоазија, у првом реду хрватске а затим и словеначке, отпор који се све више развијао у правцу широког националног покрета готово свих покрајина нове југословенске државе. У почетку обојен јаким опозиционим делом расположењем, он је све више добијао карактер општег националног револта против српског самодржавља, а затим и све јаче примесе национализма и шовинизма. — Како су националне буржоазије, нарочито хрватска, захваљујући тешком економском и социјалном положају сељаштва и радничке класе, успеле да и ове слојеве великим делом привуку у своје партије, стрепња да, пре свега, радничка класа не подлегне утицају буржоаске идеологије, нарочито њене националистичке идеологије, као и да се постојећи национални сукоби не изроде у прави национални рат, присилила је КПЈ на размишљање и одређену акцију, како не би остала ван токова главних политичких збивања у земљи. На I земаљској конференцији КПЈ у Бечу, јула 1922. године, Камило Хорватин, представник КПЈ из Хрватске, алармантно је упозорио присутне: „Хрватски блок је окупио скоро

читав хрватски народ под паролом „Против Срба“. Ова пропаганда Хрватског блока, као и безобзирна централистичка политика београдске владе створила је у Хрватској националистичку психозу, којој је подлегао и већи број маса, које су се раније налазиле под нашим утицајем, пошто Партија није могла да парира утицају Хрватског блока због свог изузетног положаја.”²⁸

На другој страни, *Радник*, орган Независне радничке партије Југославије у Београду, нарочито у току 1923. године, писао је о распламсавању српског шовинизма, о „лудачкој шовинистичкој политици“ српске буржоазије, о „једној психози „Срби изнад свега!““, која доминира у српској штампи, о опасности коју српски шовинизам почиње да представља за српске и југословенске радне масе.²⁹

Под притиском такве ситуације и такве психозе, као и већ поменутих политичких и економских момената, отворила је КПЈ дискусију о националном питању, како би на основу ње дошла до одређених ставова и одлука.

— Снага коју је Хрватски блок (уједињена Хрватска републиканска сељачка странка, Хрватска заједница и Хрватска странка права) представљао у то време (1922), а нарочито његово повезивање с Корошчевом Словенском људском странком и Југословенском муслиманском организацијом, затим успех ХРСС у скупштинским изборима, марта 1923. године, те извесно сукобљавање и унутар србијанских странака око питања државног уређења и односа са Хрватима, отварао су неке изгледе на могућност попуштања српских централиста и прихватања захтева за ревизијом Видовданског устава.

— И поред велике заоштрениости узајамних односа, повремено је искрсавала идеја о могућности споразума између Хрватског блока и радикално-демократске владе, односно владајућих и опозиционих партија. Овакав споразум, ако би до њега дошло, значио би, иако на врло компромисним основама, уједињавање буржоазије, које би тим теже угрозило и онако тежак положај радничке класе. Зато се, и из овог угла гледано, јединство радничке класе наметало као један од превасходних задатака КПЈ.

Ако је на основу и у зависности од овакве политичке ситуације КПЈ требало да створи свој политички програм, да одреди своју политичку тактику и у области националног питања, онда се при стварању тога програма и те тактике требало, у принципу, да води рачуна и о овим моментима:

- потребе и интереси радничке класе и њене класне борбе и интереси угњетених нација;
- тенденције економског, друштвеног и политичког развитка земље;
- реалност програма и његова прихватљивост за радничку класу и угњетене нације;
- процена објективних могућности носиоца и реализатора програма;
- које све снаге у земљи могу бити савезници радничке класе у остваривању њеног програма (и класној борби уопште).

²⁸ АРПЈ, фонд Коминтерне, 1922/16-16.

²⁹ *Радник* (Београд) 22. IV 1923, 1, *У ери српског франковлука*; исто, 12. IV 1923, 2, *Опет радикално-демократска коалиција*; исто, 14. VI 1923, 2, *Племенски спор после Пашићевог говора*; исто, 28. VI 1923, 2, *Заоштравање племенских сукоба*, итд.

Из овако постављених начела произлази да је КПЈ требало да има ужи, реалнији, можда би се чак могло рећи практичнији програм, програм тзв. делимичних захтева, програм предвиђен за одређену етапу у развојку класне борбе, и шири, оштрији, перспективнији, тзв. максимални програм.

За оно што је Сима Марковић дао у својој концепцији „уставног питања” могло би се рећи да је таква концепција одговарала смислу првог програма због тога што је формирана само на основу „конкретне историјске ситуације”, а не и на основу даљих или далеких перспектива друштвено-политичког развојка, што је важила само „за сада”, „у овој одређеној ситуацији”, што је претпостављала само „непотпуно” и „делимично” решење националног питања итд. С те тачке гледишта, упоређујући програм и тактику С. Марковића као представника мањине у Партији и програм и тактику партијске већине, долази се до следећих закључака:

— Прво, Сима Марковић је дао тачнију оцену конкретне политичке ситуације у земљи, као и непосредних перспектива њеног развојка, јер нити је тврдио да постоји иманентно револуционарна ситуација нити је предвиђао блиски развојак ситуације у томе правцу. Због тога Сима Марковић, оцењујући сав значај националног питања, није у своме програму и својој тактици везивао решење националног питања за револуцију, јер му се чинило да би одлагање тог решења било више на штету него од користи радничком покрету. Попут борбе за побољшање економског положаја радничке класе, која одбацује начело — „што горе то боље”, Сима Марковић је сматрао да радничка класа треба да се ангажује и бори за решавање националног питања и у оквирима буржоаског друштва, за побољшање положаја потлачених нација и пре остварења социјализма. Партијска већина, пак, оцењујући ситуацију у земљи и у свету као револуционарну, сматрала је да се национално питање не може решити ревизијом Устава, већ само, револуционарном борбом за радничко-сељачку владу”, да националне борбе, односно националне покрете треба само искористити као савезнике у предстојећој „одлучујућој борби”, револуцији.

— Друго, из јасних тенденција кретања политичког система ка све ужој демократији, па и њеном укидању, Сима Марковић је, сматрајући да је један од битних услова решавања националног питања — најпотпунија политичка демократија, самим тим поставио и овај захтев: борба за демократију као једну од основних потреба радничке класе и основних задатака Партије. — Партијска већина (1924. године ЦККПЈ) у свом програму такође је предвиђала борбу против реакције, за демократију, али је и у овом случају решење видела само у „остварењу Федерације радничко-сељачких влада Балкана”.

— Треће, ако би се прихватило као тачно да је Сима Марковић имао илузија када је веровао да се правац политичког развојка земље може скренути с пута диктатуре на пут пуне демократије, те да би се у новој политичкој клими могла делом и повољно окончати национална борба, онда се мора исто тако констатовати и да су визије партијске већине о предстојећој буржоаскодемократској револуцији и „Федерацији радничко-сељачких влада на Балкану” као једином решењу биле далеко халуцинантније од илузија Симе Марковића.

Међутим, ако се за политичке прогнозе Симе Марковића може рећи да су представљале илузију, за садржај његовог програма решења националног питања не би се могло рећи да је био мање прихватљив од садржаја програма партијске већине. Напротив. На иде-

јама као што су: револуција као једини пут решења националног питања, радничко-сељачка влада, балканска федерација, а касније — независне државе Хрватска, Словенија, Србија итд., на таквим идејама КПЈ није могла да привуче, освоји, мобилише радничку класу, а тим мање створи широки народни фронт за борбу против режима, за социјализам. Идеје о могућности релативно блиског решења националног питања унутар постојећег друштвеног система, унутар постојећих државних граница, идеје о пуној политичкој демократији и републици, идеје о јединству итд. имале су далеко више укуса реалне политике, блиске и прихватљиве не само за радничку класу и угњетене нације већ и за све прогресивне друштвене и политичке групе и појединце у земљи. На основу таквог програма могао се лакше остварити утицај КПЈ и изградити широки фронт свих напредних снага у земљи за борбу против реакционарног режима, без одрицања крајњег циља, крајње сврхе борбе, социјализма. — Увиђање нереалности тадашњих ставова партијске већине, односно партијског руководства, довело је, истина тек 1934. године, до њиховог одбацавања, а 1935—1936. године КПЈ је свој програм политичке борбе против шестојануарског режима и фашизма, равноправност међу народима Југославије засновала на принципима који су, у суштини, били врло блиски начелима и тактици Симе Марковића. Јер, прво, нови програм КПЈ полазио је од постојећег друштвеног система као реалности друштвено-политичких и економских питања која се животно тичу и радничке класе и сељаштва и угњетених народа Југославије. И зато се у „Одлуци Политбироа ЦККПЈ о задаћама Комунистичке партије Југославије последије VII конгреса Комунистичке Интернационале, одржаног 1. августа 1935. године у Москви” каже следеће: „Комунисти остају при свом ставу да коначно рјешење националног питања и потпуну слободу потлаченим народима може осигурати само побједоносна Совјетска Русија. Али то не значи да комунисти предлажу било какво одгађање рјешења националног питања до сазријевања свјетске револуције.”³⁰ (Подвукла — Д. П.) Наводећи све захтеве за које комунисти треба да се боре да би угњетене нације добиле равноправан положај у „данашњој државној заједници”, у овом документу се нигде изразито не говори ни о републици ни о федерацији, већ само о неопходности сазива и избора народних скупштина свих народа Југославије, „које треба суверено да рјешавају сва питања”³¹. (Покрајинске аутономије Симе Марковића такође предвиђају покрајинске скупштине, али и покрајинске владе, док се централној влади остављају у компетенцију спољна политика, народна одбрана, царинска и трговинска политика, главна саобраћајна средства, грађанско и кривично право, политичке слободе, општи принцип пореске, социјалне, просветне политике итд.) У овом документу се чак иде и догле да се изражава спремност на подршку свакој влади (била то Мачекова или влада Љубе Давидовића) која је истински демократска, истински противфашистичка, која ће енергично спровести ликвидацију националног угњетавања итд. итд.³² — Према томе, у основним идеолошко-политичким поставкама између овог програма и „уставног питања” Симе Марковића постоје ове сагласности: могућност и потреба решавања национал-

³⁰ *Историјски архив Комунистичке партије Југославије*, том II, Београд 1949, 369.

³¹ Исто, 370.

³² Исто, 373.

ног питања и у буржоаском друштву, под условом пуне политичке демократије, значи средствима које ставља на расположење буржоаска демократија, и у границама дате државне заједнице. Револуција, радничко-сељачка влада, балканска федерација, изгубиле су место неопходних и једино „марксистичких“ атрибута и услова решавања националног питања у Југославији.

Неко ће приговорити да је овај програм настао под специјалним околностима, у специјалној историјској ситуацији, када се борба против фашизма постављала као јединствени и најодговорнији задатак комуниста пред народом, и пред историјом, и када је најпотребније јединство свих демократских, антифашистичких снага у земљи тражило врло широку, врло еластичну и мудру политику да би се савладао најопаснији непријатељ — фашизам.

Иако аналогije не могу бити никад потпуне, морамо овде рећи да је извесних, не у тако крупном плану изражених, сличних историјских момената било и у периоду 1923—1925. године, када су се стварали програм и тактика и партијске мањине и већине. Фашизам је већ ступио на политичку позорницу Европе. Осећао се врло живо и у Југославији. Буржоаска демократија је преживљавала кризу, назирале су се тенденције развитка ка диктатури. Националне борбе су претиле да се изроде у национални рат. Капитализам је доживљавао своју стабилизацију и водио отворену офанзиву према радничкој класи. И, што је важно, перспектива спасоносне револуције је била много даља него 1935. године. Па ипак је идеја Симе Марковића о могућности и потребама решавања извесних кључних политичких проблема, као што је национално питање и као што је остварење пуне политичке демократије, и онда и касније била осуђивана као политичка јерес, као опортунизам, реформизам итд.

Међутим, да ли се захтеви за републиком, за пуном политичком демократијом, за остварењем пуног права самоопредељења до отцепљења могу назвати „опортунистичким“ и „реформистичким“? Мислимо не. Револуционарни захтеви, а они то јесу, чак и ако се претпоставља могућност њиховог решавања у буржоаском друштву, остају револуционарни захтеви, јер њихово остварење, без обзира на пут: парламентарни или неки други из арсенала буржоаске демократије, корени то мења, револуционише постојеће друштвене и политичке односе. Такви захтеви, ако би се остварили, у толикој мери би радикално променили друштво, односно политичку структуру друштва, да се њихова реализација може третирати само као етапа једне парламентарне еволуције ка све вишим облицима слободе и равноправности народа, или, као краћи, мање дубоки скокови ка коначној одлучујућој промени.

Према томе, концепција Симе Марковића о могућности решавања националног питања уставним путем је само по форми, ако се тако може рећи, реформистичка, али је по свом садржају револуционарна.

Једна од жртава доктринарства, опседнутости револуцијом, и слепог веровања и служења Коминтерни, која је стварала норме и рецепте свих решења за све партије на основу онакве процене политичке ситуације и онаквих идеолошких ставова какви су њој ишли у прилог, био је, дакле, и Сима Марковић.

Међутим, било би погрешно идеализовати схватања Симе Марковића. Ако је у нечему био изнад свог времена и своје средине, у неким својим уверењима остао је испод тог нивоа. Ово се пре свега

односи на његово неразумевање да и национална борба, односно национални покрети, као и покрети сељаштва, могу постати део класне борбе; односно да се сва три дела, или сва три тока, сва три фронта политичке и економске борбе против постојећег стања могу слити у јединствену политичку борбу против реакционарног режима. Иако је, као што смо видели, у полемици са својим критичарима покушао да поправи недостатак своје концепције, он је ипак, опседнут страхом од националне мржње која је почела да пружа своје пипке и према радничкој класи, у свом основном делу *Национално питање у светлости марксизма* раздвојио један потенцијално јединствен процес борбе на два сукцесивна процеса: прво решити национално питање да би се у земљи успоставио „национални мир”, а затим водити „чисту класну борбу”. На тај начин, крајњи резултат, или крајњи утисак који су његова схватања оставила био је: да он борбу за решење националног питања уставним путем ставља на душу буржоазији.

(Ако не бисмо били сувише строги, могли бисмо рећи: његова идеја о таквој могућности потпадала је под закон вероватноће, класној борби не би могао да смета „национални мир” и одсуство националних борби и националне мржње. Међутим, такво резонување више спада у свет маште него у свет историјских чињеница.)

Да се вратимо за тренутак осталима, као оријентационим тачкама у састављању партијских програма и одређивању тактике.

Пошто смо установили да је „уставно решење” националног питања Симе Марковића представљало ужи политички програм, било је нужно водити рачуна и о моменту као што је: организациона и политичка снага оног фактора који треба да буде носилац борбе за његово, програмско, остварење. Као што је познато, КПЈ је у то време организационо једва постојала, а њен политички утицај био је готово раван нули, не само међу угњетеним нацијама и сељаштвом већ и у радничкој класи.

Према томе, правити широке програме који пледирају на револуцији као једини пут решавању основних проблема радничке класе, сељаштва и угњетених нација било је, у таквим условима, нереално, неразумно, па и детињасто. Цитираћемо једну мисао Димитрова која се налази у поменутој Одлуци Политбироа ЦККПЈ, а која, чини нам се, садржи изванредну политичку општост: „Ми се не смиемо ограничавати само на голо позивање у борбу за пролетерску диктатуру, него налазити и истицати такве пароле и облике борбе који проистичу из животних потреба маса, из степена њихове борбене способности на одређеној етапи развика [...]”³³ (Подвукла — Д. П.)

Што се тиче снага које су у то време могле бити савезници радничке класе у остваривања њеног програма може се рећи да, док је Сима Марковић теоретски занемаривао то питање, партијска већина је самоуверено позивала на јединствени фронт борбе радничку класу, сељаштво и угњетене нације губећи из вида и свој слаби утицај у редовима радничке класе и јак утицај буржоаских странака на сељаштво и угњетене народе и не схватајући да се утицај Партије може остварити и постићи јединством свих напредних борбених снага само на другим, реалнијим програмским темељима, на другим позивима и паролама, блиским и прихватљивим за оне на чије се савезништво рачуна, и другом, мукотрпном борбом за изградњу Партије.

Но то је, ипак, на неки начин било детињство Партије, фаза њеног стварања и изграђивања, и организационог и политичког, у новим условима, после уништења њене легалне егзистенције, фаза у којој су се унутрашње тешкоће преплитале са крутом зависношћу према Коминтерни, што је великим делом доприносило рађању заблуда и дуготрајном трагању за својим решењима, за својим путевима борбе.

Деса ПЕШИЋ

³³ Исто, 370.